

Narativní interview ve studiích interakčního pole

Fritz Schütze

Přeložila Petra Pavlišťiková

Definice „narativního interview“.

1.

V tomto textu představuji zvláštní formu otevřeného či hloubkového rozhovoru: narativní interview.[1] V narativním interview je informant povzbuzován k tomu, aby ve spontánním vyprávění zprostředkoval, spolu se svými osobními životními prožitky, i kolektivně-historické biografické události s jejich konkrétními situačními průběhy.

Spontánní vyprávění, jeho dynamika.

2.

Pojem „spontánní vyprávění“ (popř. „extempore-vyprávění“) předpokládá, že se informant na vlastní interview a jeho téma nijak systematicky nepřipravuje, nenacvičuje ústně ani písemně formulace své prezentace. Je samozřejmě možné, že příběhy obsažené v narativním interview byly vyprávěny už dříve, v jiných souvislostech; během narativního rozhovoru se však informant skrze „nový způsob“ hodnocení aspektů vyprávěného příběhu (a skrze nový kontext vyprávění) pokouší znovu nastolit bezprostřední propojení mezi samotným vyprávěním a procesem vzpomínání a vrstvení prožitků. A v tom spočívá cíl narativního rozhovoru: v dynamickém proudu spontánního vyprávění dochází ke znovuoživení proudu vlastních prožitků a – do současnosti transportovaného – vrstvení zkušeností.. Toto vrstvení zkušeností se váže k původnímu průběhu jednání a interakce v rámci kdysi aktuální každodenní praxe, a obsahuje tedy jen relativně všeobecně platný soubor představ, kategorií myšlení a interpretací. Takhle se – i přes možné výpadky paměti – konkretizuje a osvěžuje vrstvení zkušeností v paměti. Výzkumná praxe narativního interview je založena na dynamice spontánního vyprávění, ve kterém si informant krok za krokem a mnohdy i *ad hoc* musí znovu přivést zpět do vědomí někdejší prožitky. Ty stimulují jeho imaginaci a zasazují jej nanovo do dříve prožitých situací a do skutků, které se k nim vázaly. Tímto způsobem jsou při vzpomínání do centra pozornosti vtaženy i nezvykle komplexně pojaté kolektivně-historické biografické zkušenostní souvislosti, které jsou vkomponovány do nově aktualizovaného proudu prožitků. Text vyprávění vyprodukovaný během narativního interview je zaznamenán na magnetofonový pásek a poté přepsán. Tím je nám umožněna hluboká a vyčerpávající analýza reaktualizovaného proudu vrstvení prožitků a jim odpovídajících souvislostí zkušeností.

3.

Ve zkratce je průběh narativního interview následující:

Téma interview a jeho příběhový charakter, vyjednávací fáze rozhovoru.

4.

Výzkumník předkládá svému informantovi téma, které je předmětem jeho vědeckého zájmu. Toto téma musí v sobě z hlediska informanta obsahovat nějaký vyprávěcí apel: musí mít pro něj charakter stimulu k vyprávění, a navíc musí toto vyprávění učinit smysluplným.

Výzkumníkova úloha pak spočívá v podpoře a povzbuzování informanta. Badatel mu zběžně načrtává svoje nápady, o čem by vyprávění mohlo být, a pokouší se tak ve vypravěči probudit chuť ke znovu-rozvpomínání se a k povídání. Během vzájemně ohleduplného sladování představ o vyprávění k tématu dojednává výzkumník s informantem konečnou verzi tématu rozhovoru. Výzkumník musí dostatečně jasně objasnit smysl rozhovoru, čímž informantovi pomáhá získat pocit, že vedení rozhovoru má nějaký smysl. Závěrem musí výzkumník informantovi objasnit průběh celého interview.

Monologická povaha počáteční fáze vyprávění, posluchačská práce výzkumníka, zákaz intervencí, které rozhovor nově tematizují.

5.

Začal-li informant jednou vyprávět a je-li právě v první, monologické fázi svého vyprávění, nesmí výzkumník provádět žádné tematizující intervence, nesmí vypravěči podsouvat žádné své další představy o tom, na co všechno ještě zavést řeč. Jde o to, aby se reaktualizované celky prožitků dostaly informantovi „na jazyk“ samy, a utvářely tak samostatně linie vyprávění. Během první fáze vyprávění podporuje výzkumník vyprávěcí aktivitu, která je až do konce této vstupní fáze komunikačně monologická, ne však monologická v komunikační práci: výzkumník podporuje informanta „pouze“ tím, že pozorně a zúčastněně sleduje vyprávění. Není tedy ani v této fázi vyprávění v žádném případě nečinný. Jako posluchač spolupracuje skrze slůvka jako například „Hm“, výraz tváře a krátké emocionální zpětné vazby jako třeba zasmání se, nadechnutí, nebo skrze formulace typu: „To bylo skutečně těžké!“ Komentáře výzkumníka však v žádném případě nesmějí mít charakter nové tematizace. I když informant během počáteční fáze rozhovoru prezentuje své prožitky monologicky, je situace rozhovoru komunikativní interakcí. Poté, co informant ve své prezentaci zpracuje celky prožitků někdejšího průběhu událostí, vztahujících se k tématu vyprávění, dojde ve své prezentaci k závěrečnému bodu, který může mít např. následující podobu: „A to by tak bylo vše. Není toho moc, ale snad je to přeci jen docela zajímavé.“

Narativizující otázky.

6.

Teprve nyní se výzkumník může stát opět aktivním. Začne tím, že informanta poprosí o vylíčení dalších, dosud nezmiňovaných aspektů a dějů v pozadí vyprávěných událostí. Tématika těchto bočních linií, dění v pozadí, se samovolně objevuje už v první fázi vyprávění, a to ve formě naznačeného, ale dosud nerealizovaného vyprávěcího potenciálu. Výzkumník se dále může ptát na skutečnosti, ke kterým ve svých vyprávěních odkazovali ostatní informanti a které v tomto konkrétním případě nebyly anticipovány nebo oproti jiným vyprávěním rozpoznány. Umění výzkumníka v první fázi kladení otázek spočívá tedy v tom, že pokládá jen ty otázky, které mohou napomoci k rozluštění dílčích částí příběhů nebo k vyprovokování dalšího vyprávění. Je vhodné, omezí-li se výzkumník zpočátku na ty otázky, které mají schopnost iniciovat další vyprávění.

Otázky, které stimulují popisné a argumentativní vyprávěcí aktivity.

7.

Poté, co je vyčerpána tematická oblast vyprávění (vyprávění, které je aktualizováno narativizujícími otázkami), žádá výzkumník svého informanta o popisnou charakteristiku aktérů jeho příběhu (tzv. portrétování), o charakteristiku příslušného sociálního rámce (situace, milieu, sociálních světů), ale také o zcela aktuální charakteristiku událostí a sociálního rámce, které se váží k dnešku, tady a teď. Žádá o abstraktní popis současnosti, a to s ohledem na ty vlastnosti sociálního rámce vyprávěných epizod a historických událostí (v nichž se odrážejí individuálně- a/nebo kolektivně-historické biografické procesy), které to současné spojují s minulým. Nakonec výzkumník rozvíjí teoretické komentáře, které do vyprávění vkládá sám informant, takže se rozvine argumentativní rozhovor, ve kterém se odkrývá stupeň systematickosti informantových teorií a hodnotících komentářů k zmiňovaným událostem.

Následnost jednotlivých typů otázek.

8.

Popisná a argumentativní komunikační činnost informanta je právoplatnou součástí dotazovací části narativního interview. Z hlediska dynamiky a struktury vyprávění jsou v této části povídání dotazovaného dokonce dominantní – to proto, že vypyávající se výzkumník klade popisné a argumentativní otázky, popřípadě aplikuje jiná komunikační schémata, která plní stejný účel. Uplatňují-li se takoveto komunikační příspěvky ze strany výzkumníka již v první fázi rozhovoru, jsou rušivé, a proto nežádoucí. Narušují totiž vývoj vyprávění ještě před vyčerpáním přirozeného vyprávěcího potenciálu informanta. Používání těchto argumentativních a popisných komunikačních schémat může souviset (vedle základní obecné dominance argumentativních a abstraktně-popisných aktivit vzhledem k naraci – vyprávění v klasickém slova smyslu) s jeho představami, které chová o světě vědy a o jejím smyslu, tak jak je tento svět před informantem, který se na něm spolupodílí v roli „vědeckého spolupracovníka“, rozevřen. Svět vědy pro informanta obsahuje výzvu k abstraktnímu popisu a teoretické argumentaci. Ten se pak v horizontech svých představ o způsobu komunikace během rozhovoru vědomě pohybuje ve světě vědy a při konfrontaci s příslušnými aktivitami výzkumníka se okamžitě cítí pod tlakem cizorodých abstrakcí a teorií.

9.

Až do vyčerpání primárního narativního potenciálu daného tématu je úkolem výzkumníka nakládat s argumentativními a popisnými aktivitami informanta zdrženlivě (to znamená neptat se). Neznamena to ale, že by se v dominantní narativní linii neměly z iniciativy vypravěče samotného objevovat – konkrétní i abstraktní – popisy a (teoretické) argumentace. Naopak, přesně to se z hlediska „gramatiky“ vyprávění předpokládá. V kombinaci s kontexty zabudovanými ve vyprávění jsou v rámci výzkumného procesu předmětem analytického zájmu právě tyto popisné a teoretické pasáže, které během svého vyprávění informant formuluje – většinou jako sociální rámec referovaných událostí a zážitků, personální charakteristiky a východiska vysvětlující a hodnotící povahy.

Rekonstrukce komplexních sociálních a biografických procesů.

10.

Narativní interview zaznamenané na magnetofonový pásek a poté přesně přepsané na základě formální struktury vyprávění je obzvláště vhodné k rekonstrukci interakcionálně-dějinných, kolektivně-historických, každodenně-praktických biografických obsahů, které jsou

strukturovány jako sociální procesy v chronologickém časovém sledu přediva toho, co bylo předtím a co potom, stejně jako zauzlení jejich vzájemné podmíněnosti.

Bariéry vzpomínání a rozpoznávání.

11.

Právě proto, že informant byl do reaktualizovaných procesů jako jejich bývalý aktér a případně i nositel utrpení zapleten, nedokáže na ně mnohdy nahlížet diferencovaně a s odstupem, z více perspektiv. Navíc pro něj nemusí být vzpomínání vždy lehké; tehdejší události jej mohly zranit, mohly jej vydat napospas pronásledování těžko ospravedlnitelnými zájmy, vyvolat v něm pocity viny nebo uvrhnout svou nepochopenou silou do neštěstí celou skupinu. Tyto faktory mohou působit tak, že kdysi prožité události jsou v paměti prvotně uloženy jako něco difúzního, zastřeného, komplikovaného, hodnotově ambivalentního, a mohou tak dovolovat jen kusé, neúplné reflexe průběhu událostí nebo analyticky nedostatečné odhalení souvislostí mezi událostmi a prožitky, které se k nim váží. To, že se informant bez zvláštního pobízení naslouchajícího výzkumníka, bez jeho iniciativy zcela dobrovolně pouští do nové aktualizace usazených prožitků, je přirozené.

Překonání bariér vzpomínání a meze poznání v narativním interview. Reprodukce nereflktovaných způsobů prožívání.

12.

Dynamika průběhu vyprávění napomáhá překonat bariéry vzpomínání, odhalit a extrapolovat neúplné vzpomínky. Umožňuje navíc doplnit výchozí body zážitku o hodnotící perspektivy ostatních aktérů, se kterými byla interview provedena. Komunikativní metoda narativního interview nabízí a zajišťuje ochranný interaktivní a časový rámeček, který informanta motivuje a zároveň mu nabízí šanci konfrontovat jeho rekapitulace zkušeností a reflexe průběhu vlastního jednání prostřednictvím (nejen) sociologicky relevantních otázek. To, co na začátku bylo v paměti stále ještě difúzní a kognitivně neuchopené, se v průběhu vyprávění (a skrze teoreticko-argumentativní komentáře, které se v něm vyskytují) částečně postupně zpřehledňuje a uspořádává. Tím, jak informant prožívá souvislost mezi minulými událostmi, je sociálně-vědní analýze zpřístupněn také horizont nevědomého, horizont kognitivně nezpracovaného stavu vzpomínek.

Aplikace narativního interview pouze na sociální procesy dějinného charakteru.

13.

Narativní interview se v žádném případě nehodí ke zkoumání všech typů sociálních jevů. Je aplikovatelné jen tam, kde se dá vyprávět příběh; tam, kde sociální jev má alespoň částečně procesuální charakter prožitého a tam, kde je tento procesuální charakter informantovi zřejmý. Tím bývají vyloučeny ty sociální události, které obvykle leží pod prahem každodenní pozornosti členů společnosti. Prostřednictvím narativního interview mohou být jen sotva zprostředkovány a identifikovány rutinní praktiky pracovního jednání nebo sublimního narušování průběhu interakce. Na tyto jevy musí být uplatněny postupy dimenzní nebo sekvenční analýzy pracovního prostředí a sekvenčního zkoumání průběhu činností lokální organizace nebo konverzační, případně interakční analýzy.[2] Z aplikační oblasti narativního interview jsou většinou vyloučena také zkoumání organizačních struktur, stavu, povahy a přediv sociálních vztahů kolektivních sociálních jednotek, milieu a sociálních světů. Může se ale stát, že bychom chtěli výše uvedené entity zkoumat v souvislosti se sociálním, interaktivním, biografickým a/nebo kolektivně historickým procesem změny, který má

charakter děje, příběhu.[3] Takovéto aspekty stavu sociální reality jsou nicméně většinou výstižnější a přímější postižitelné skrze zúčastněná sociologická či etnografická pozorování, nebo skrze popisné rozhovory.[4]

Nevhodnost aplikace narativního interview pro zjišťování kvantitativního rozložení.

14.

Narativní interview se neuplatní ani při snaze postihnout kvantitativní rozvržení vlastností zkoumaných sociálních jevů. Museli bychom uskutečnit velké množství rozhovorů, abychom na základě náhodného výběru a teorie pravděpodobnosti mohli zprostředkovat kvantitativní rozložení nějakého jevu. Ke sběru a následnému vyhodnocování dat tohoto typu je navíc třeba vysoce standardizovaných rozhovorů, případně úzce zaměřených dotazníkových šetření, která pracují s uzavřenými otázkami, škálami a kvantitativně pozorovatelnými kategoriemi. Do těchto „položek“ výzkumník průběžně vnáší empiricky potvrzená zjištění v jejich specifické, pravděpodobnostní analytické podobě, kódováním přetváří původní jevy a chápe takto zprostředkované události jako data připravená k analýze. Před-kódované jevy jsou potom spočítány a na základě statistické analýzy uváděny do vzájemných vztahů. Všechny tyto technicky elegantní zkratky, které profesionální výzkumník používá, jsou do standardní verze kvantitativního výzkumu zavedeny proto, aby umožnily zvládnutí velkého množství dat.

Enormní časová náročnost narativního interview. Počet uskutečněných narativních rozhovorů a teoretická variance.

15.

Narativní interview žádné takové zkratky použít neumožňuje. Naopak, je časově náročné – ať už ve fázi sběru dat, pořizování přesného přepisu magnetofonového záznamu, nebo ve fázi vlastní analýzy rozhovoru. Především psaní písemné zprávy – portrétu každého případu – zabere mnoho času.[5] Už kvůli enormním nárokům na čas je při nasazení narativních interview nezbytné smysluplně omezit sběr a analýzu dat na zvládnutelné množství případů. Jejich počet však musí být dostatečně velký na to, aby byla průběžným kontrastním srovnáváním co možná nejvíce naplněna teoretická variance sociálních a biografických procesů zkoumaného pole.[6]

Cíl: Objevení nových procesů, případně jejich nových aspektů. Princip analytické otevřenosti. Zákaz předkódování v průběhu sběru dat, vedoucího k poškození primárního materiálu.

16.

K použití narativního interview se váží jiné poznávací cíle, než je tomu u standardizovaných výzkumných metod kvantitativního výzkumu. Narativní interview, stejně jako i jiné výzkumné postupy interpretativní, kvalitativně, orientované sociologie,[7] si v komunikační situaci sběru dat klade za cíl přesnou a vyčerpávající analýzu sociálních jevů, se zvláštním důrazem na zohlednění procesuálního charakteru manifestované sociální skutečnosti. Úkolem je odhalit nové aspekty vybrané oblasti zkoumání (včetně aspektů biografických), a to i prostřednictvím zkoumání každodenní praxe různých sociálních (interaktivních, biografických) procesů, které skrytě působí v pozadí známých vnějších skutečností. Tento poznávací záměr vylučuje jakékoliv specifikace, či použití omezených kategorií, jež by vedly k zúžení pozornosti a k formulaci uzavřených baterií otázek. V položkách takových baterií je zkušenostní materiál nutně zaznamenáván pouze selektivně, jednoduše kódován podle logiky binárních alternativ výskytu či ne-výskytu, stupňujících se intenzit a statistické četnosti výskytu, čímž zaniká původní forma a celistvost toho, co se zkoumá.

Identifikace fází a vlastností jednotlivých případů. Vývoj individuální, případně kolektivní identity. Princip zachování primárního materiálu.

17.

Dalším poznávacím záměrem narativního interview je rozpracování vnitřních souvislostí mezi fázemi a vlastnostmi jedinečných (individuálních nebo kolektivních) procesů. Zprůhledňují se tak procesní struktury a mechanismy týkající se identit individuálních nebo kolektivních sociálních jednotek (od Já-identity k My-identitě); dokonce jsou zviditelněny biografické historické zvláštnosti, principy a podmínky jejich rozvoje, nebo naopak jejich omezení a případná narušení. Takový přístup samozřejmě předpokládá co nejpřesnější a neúnavnou analýzu každého nového případu, která, zcela podle principu teoretického nasycení vzorku, umožní odhalení a intenzivní využití výrazového potenciálu empirického materiálu s ohledem na biografické a sociální vlastnosti procesu. A i tyto postupné kroky vylučují selektivní pozorování interaktivních, sociálních a biografických případů optikou předem vymezených kategorií, stejně jako před-kódování v okamžiku získávání dat, v terénu. Zabraňují tak zničení primárního materiálu a jeho komunikativních manifestací, které jsou určeny původním praktickým jednáním.

Předpoklad poznání: strukturální mechanismy rozvoje i narušení sociálních procesů. Princip sekvenciality textuální analýzy. Odhalování hypoteticky obecných vlastností. Průběžné kontrastní srovnávání jednotlivých případů. Vytváření teoretického modelu sociálních procesů a způsobů jejich spojení. Princip saturace.

18.

Posledním typem poznatků, které se snaží výzkumník získat prostřednictvím narativního interview – stejně jako je tomu i u ostatních postupů interpretativního nebo kvalitativního empirického výzkumu – je objevování a rozpracovávání strukturálních mechanismů rozvoje nebo narušení sociálních procesů a základních variant jejich kombinací. Tyto mechanismy mohou být snáze objeveny, jestliže si jednotlivých případů bude všimnout v jejich vývoji. Narativní interview je jedním z možných médií přenosu manifestace takového jednotlivého případu. Už v průběhu písemné sekvenční analýzy textu, jejímž základním principem je chronologický postup od samého počátku textuální empirické prezentace až k jejímu konci, se v přepisovaném textovém materiálu objevují vlastnosti procesů zkoumaného případu. Některé z nich se mohou výzkumníkovi jevit jako hypoteticky obecné, přesahující konkrétní analyzovaný případ. Výzkumník bere tyto první kontury na vědomí jako možné odkazy na obecnější mechanismy procesů (a jejich případného propojení) – odkazy, které v průběhu konstantního srovnávání s dalšími empirickými případy dále diferencuje, kriticky zhodnocuje, potvrzuje, kombinuje. Tímto způsobem vzniká teoretický model zkoumaných sociálních procesů a různých ucelených propojení těchto procesů, a to s ohledem na jejich vývoj, mechanismy „pohybu“, podmínky jejich působnosti, alternativy a možnosti jejich interpretace. Stálé kontrastní srovnávání je prováděno až do okamžiku, kdy už se v integrovaném teoretickém modelu mechanismů/procesů, jejich alternativních kombinací a různých spojení takových procesů s celoplošným účinkem neobjevují žádné nové teoretické kategorie. Tehdy je teoretický model vzhledem k možnostem empirického případového materiálu zkoumaného okruhu empiricky nasycen.[8] Teprve pak můžeme z takto vyvozených sociálních procesů, různých možností jejich kombinací a ucelených spojení sociálních procesů na solidních teoreticko-empirických základech konstatovat, zda jsou při dodržení všech podmínek výskytu ve všech náhodných výběrech dané oblasti zkoumání významné, zda jsou tyto zkoumané fenomény statisticky reprezentativní nebo zkreslující.

Důkladná analýza primárního materiálu je základem pro odhalení obecnějších vlastností. Teoretický výběr dalšího materiálu pro kontrastní srovnání. Způsob prezentace – jak se vypráví? Princip průběžné diferenciacie teoretického modelu.

19.

V této souvislosti stojí z metodologického hlediska za povšimnutí dvě věci. Za prvé, první kroky odkrývání obecných vlastností sociálních procesů, zejména pak odhalování mechanismů, se opírají o přesnou sekvenční analýzu jednotlivých empirických případů. Symptomy těchto procesů a jejich mechanismů v „primárních materiálech“ proto nesmějí být narušeny před-kódováním ve fázi postupného empirického zjevování (jako je tomu u kvantitativně koncipovaného výzkumu). Za druhé, v průběhu teoretického výběru dalších vhodných případů za účelem kontrastního srovnávání[9] by měla být prozkoumána celková teoretická variance a dimenzionalita celé oblasti zkoumaného sociálního procesu. A teprve poté, co jsou teoretickými kritérii přesně strukturálně popsány také okrajové případy teoreticky vybraného a empiricky prozkoumaného materiálu, mohou být dokonce i na základě relativně malého množství shromážděných dat a ještě menšího počtu skutečně dopodrobna prozkoumaných případů vytvářeny adekvátní teorie sociálních procesů, o jejich podmínkách, důsledcích, mechanismech a změnách, o možnostech jejich vzájemných kombinací. To ovšem předpokládá, že sekvenční analýza jednotlivého případu bere v úvahu a zpracovává i ono „jak“ každé prezentace, to znamená formální strukturu vyprávění a celkovou formu prezentace jednotlivých případů. Další podmínkou je, že se výzkumník při teoretickém výběru případů řídí kritériem kontrastu a principem průběžné diferenciacie teoretického modelu. Toho lze dosáhnout zahrnutím veškerých kontrastních případů až k uzavření formy a nasycení teoretického modelu.

20.

Musíme však mít stále přísne na zřeteli, že tímto způsobem získané teoretické modely se vztahují výlučně na procesy (tj. sociální procesy, včetně těch biografických a kolektivně-historických), na mechanismy jejich vzniku, pohybu, vývoje, případně jeho narušení, a na kombinace těchto procesů, stejně jako na možnosti jejich propojení. Teoretické modely vzniklé na empirickém základě narativního interview se nevztahují k souvislostem kvantitativní distribuce charakteristik, jejich kombinací a předem definovaných kategorií. Nepostihují závislost takových distribucí na nezávislých proměnných (příjem, vzdělání, náboženská příslušnost atd.), které jsou konvenčními sociologickými úvahami za psacím stolem vybrány a určeny již před samotným sběrem dat.

Narativní interview jako systematická metoda vytváření poznatků o sociálních procesech a způsobech jejich prožívání. Úrovně reality sociálních procesů.

21.

Nyní by mělo být srozumitelné, proč má smysl provádět sociologická zkoumání procesuálních jevů sociální skutečnosti právě na empirickém základě spontánního vyprávění vlastních prožitků informantů – vyprávění, které je získáno v rámci interaktivního prostoru narativního interview. Tento a navazující texty mají (jak nejlépe je to možné) dokázat oprávněnost a správnost právě formulované výzkumné strategie a účinnost narativního interview jako nástroje systematického postupu získávání poznatků. Díky tomu, že posluchač neruší spontánní vyprávěcí aktivitu, směřuje informant k rekonstrukci reality svého někdejšího zážitku. Toto směřování způsobuje, že je informant znovu pohlčován někdejšími událostmi a způsoby, kterými je pak zpracovával. Tyto způsoby poukazují na procesy a mechanismy, jež jsou podstatou jevů a probíhajících událostí a které do jisté míry odkrývají

principy jejich „pohybu“. Takové procesy leží na úrovni každodenního praktického jednání, na úrovni interakčních procesů a změn sociálních vztahů v těchto interakcích zahrnutých, na úrovni biografického vývoje a posunů, stejně jako na úrovni kolektivních socio-historických změn interakčních polí a na úrovni celých společností.

Individuálně-biografická a kolektivně-biografická narativní interview.

22.

V mnoha spontánních vypravováních, která jsou získávána prostřednictvím narativního rozhovoru, se na různých, výše jmenovaných úrovních reality ukazuje právě vzájemnost procesů přeměn, popř. některých jejich aspektů. Přesto má ale smysl, když se výzkumník ještě před provedením prvního narativního interview rozhodne, na které z úrovní chce proces tematizovat.[10] Protože perspektivy informantovy rekonstrukce jsou – vzhledem k rozdílu mezi jeho individuální a kolektivní autobiografií – velmi různé, měli bychom se jako výzkumníci rozhodnout zejména o tom, je-li pro zkoumání vývoje a mechanismů jeho rozvoje nebo narušení z hlediska sociálně-vědního zajímavý a opodstatněný autobiografický, a nebo spíš kolektivně-biografický příběh (a to navzdory tomu, že principy vedení interview a jeho analýza jsou u obou hlavních typů v podstatě identické).

Pohled na interakční pole komunální politiky optikou sjednocení obcí.

23.

Tento text a dva následující texty (skript; pozn. překl.) se zabývají uplatněním narativního interview při zkoumání kolektivních změn interakčních polí. Takovým interakčním polem je např. platforma komunální politiky, tedy jednání a vyjednávání v rámci nějaké existující místní společnosti (často, ne však vždy identické s politickou komunou). V mnoha západoněmeckých regionech bylo na počátku sedmdesátých let v důsledku slučování malých obcí do větších územně správních celků radikálně změněno stávající interakční pole komunální politiky. V polovině sedmdesátých let autor požádal komunální politiky ze tří takto sloučených obcí v různých spolkových zemích, aby mu vyprávěli příběh toho, jak byly „jejich“ celky sloučeny. Během tohoto výzkumu vznikl postup metody sběru dat prostřednictvím narativního interview. Ale trvalo ještě dlouho, než byla k dispozici dostatečně komplexní a odzkoušená procedura analýzy takto zaznamenaných rozhovorů. Vypracování postupu bylo složité, protože v zaznamenaných rozhovorech se kolektivně historické procesy takřka neprůhledně mísily s procesy interaktivními, vztahově-dynamickými a každodenní, rutinní praxe prolínala s procesy biografickými. Tento způsob zkoumání se dnes rozvinul v osvědčený postup a autor je veden osobními biografickými pohnutkami k tomu, aby si jako prostředek pro osvětlení východisek narativního interview coby techniky sběru dat i postupu jejich vyhodnocování zvolil právě tento příklad.

Sloučení obcí jako krize, která odhaluje principy konstrukce a de-konstrukce sociální skutečnosti.

24.

Existují ale i zajímavé věcné důvody pro volbu tématu sloučení obcí k metodologickému prozkoumání techniky narativního interview. Sloučení obcí je krizí, která interakční pole komunální politiky a okolní společnosti hluboko zasahuje. Při důkladném zkoumání se objeví podstatné mechanismy změn, elementy výstavby, principy konstrukce a rušivé potenciály sociální skutečnosti takovéto krize. Na tomto příkladu můžeme demonstrovat, proč je narativní interview vhodné pro takové empirické zkoumání, které z hlediska sociologické

teorie popisuje relevantní mechanismy procesů, jejich narušení, konfigurace vlastností, sociálních podmínek a sociálního rámce socio-historických procesů.

Sledovatelná kontura prožitků krize sloučení obcí. Možnost srovnání různých perspektiv prožívání a interpretace aktérů s vlastním děním.

25.

Na druhé straně je sám komplex interakčního pole komunální politiky, i když radikálně změněné sloučením obcí, stále ještě poměrně lehce monitorovatelným, ohraničeným územím. Sloučení obcí vykazuje jeden zřetelný rys: dramatickou změnu kolektivní identity, proměnu kolektivně emocionálních vkladů a životních a pracovních praxí dotyčných komunálních politiků a ostatních aktérů angažovaných ve sporu okolo slučování obcí. Stejně jako v každém jiném interakčním poli se komunálně-polické vzorce jednání dostávají přinejmenším potenciálně do osobního kontaktu a komunální politici mají jako jednotlivci (i přesto, že reprezentují my-společnost) každý jinou perspektivu prožívání a interpretace vzhledem ke společně sdílenému kolektivnímu dění. Rozdílné perspektivy, skrze něž jsou prožívány a interpretovány sdílené procesy kolektivních změn, mohou být vzájemně srovnávány, čímž vznikne nesmírně bohatý analytický obraz procesů těchto změn. Současně mohou být prozkoumána omezení, výpadky, vytěsnění, zkrácení jednotlivých perspektiv prožívání a interpretace.

Biografické důsledky krize sloučení obcí. Mechanismy kolektivního vytěsnění. Předmět teoretického zájmu při studiu této krize.

26.

Individuální aktér je jednáním a prožíváním kolektivních změn hluboce zasažen: může například na sloučení obcí dlouhodobě spolupracovat nebo se mu naopak může snažit neúnavně až do posledního okamžiku zabránit. Je těmito událostmi biograficky dotčen. Hluboký zásah do důležité oblasti praktického jednání se neobejde bez následků v jeho životě. Biografická nejistota je posilována také tím, že aktér musí proti motorům, liniím a mechanismům vývoje kolektivních změn stavět své vlastní možnosti jednání, ovlivňování a kontroly. Kolektivní procesy změny jej potom jako cizí, vnější pádná síla mohou zcela převálcovat a může pak být velmi neskutné si to uvědomit a biograficky se tomu svým jednáním přizpůsobit. Spory, které se mezi aktéry prosazují se vsí silou a důrazností kolektivních procesů změn, mohou také vést k tomu, že legitimita zájmů v interakci si oponujících partnerů bude narušena a že se objeví nelegitimní způsoby jednání. Ty jsou většinou kryty mechanismem kolektivního vytěsnění, které je typické pro informantovu podskupinu, nebo dokonce pro celé interakční pole. Na předmětně jasně vymezeném interakčním poli, jako je komunální politika a její razantní změny, mohou být ve „zjednodušené“, přehledné podobě zkoumány kolektivně historické a biografické procesy změn hybných mechanismů (tzn. mechanismů vývoje i jeho potlačování) a způsobů, jimiž jsou zpracovávány. Ty působí v komplexnější formě při kolektivně-historických procesech v celospolečenském měřítku. Tak mohou být „zjednodušeným“ způsobem v empiricky snáze uchopitelném fenoménu sloučení obcí zkoumány komplexní procesy celospolečenského dosahu – procesy destabilizace, difuze, změn kolektivní identity, udolání jednoho interakčního pole tlakem mocnějších celostátních administrativních zásahů; procesy masového poznamenání individuálních biografí a následného narušení individuální identity, zamezení uplatnění individuálního kreativního potencialu, procesy trpění, skrývání viny, připravenosti přinést individuální oběť, procesy biografického sebe-objasňování.

27.

Na závěr zmíním ještě jeden důvod, proč je strategie zkoumání interakčního pole pomocí narativního interview relevantní. Událost, jakou je sloučení obcí a s ním spojené proměny, rozpouští staré kolektivní struktury identity (historicky rostoucích původních obcí) a vyžaduje, aby na jejich místo byly dosazeny struktury nové. Protože se během socializace různé komunálně-politické, obecně společenské i každodenně-privátní orientace jednání v rámci původních my-společností (kolektivní vzory identity) staly také součástí individuálních identit, jsou touto problematizací identity zasaženy i osobní identity jednotlivých aktérů. V zrcadle razantní změny interakčního pole tedy mohou být studovány dimenze propojení individuální a kolektivní identity, biografických a kolektivních „příběhů změn“.

Částečné překonání kolektivních i individuálních mechanismů vytěsnění. Analýza toho, jak se vypráví.

28.

Jak bylo zdůrazněno, v interakčních polích a v celé společnosti pracují vytěšňovací mechanismy, jež se aktivují u citlivých, nelegitimních událostí kolektivních procesů a u událostí, které vyvolávají pocity viny. Takové „veřejně“ a sociálně sdílené mechanismy vytěsnění se mísí s individuálními biografickými mechanismy vytěsňování. Tyto mechanismy mohou ve vyprávění krystalizovat jako vágní a vyprázdňené formulace, zapírání, potlačování, racionalizace, vyhýbání se, reinterpretace, koncentrace na jiná témata, iluzivní projekce nebo dokonce jako chorobné představy. Dynamika vzpomínání ve spontánním vypravování narativního rozhovoru (a samozřejmě i mimo toto specificky profesionalizované schéma činnosti) alespoň částečně překonává biografické a kolektivně historické tendence vytěsňování a jim odpovídající překážky sebe-uvědomování. Přesto se explicitních formulací v rámci toku vyprávění pokaždé dosáhnout nepodaří. To, co je problematické, může být reprezentováno jen odpovídajícím symptomatickým jazykovým i para-jazykovým vyjádřením, nepřímým naznačováním. Výzkumník má tedy k dispozici jen nepřímou prezentaci prožitku a rekapitulace zkušenosti, ve které je dynamika vyprávění (intenzita a vehementnost podání) výrazem snahy bariéry vzpomínání i prezentace nějak překonat. Proces analýzy transkriptů může být proto úspěšný jen při pozorném a pečlivém zohlednění formálního „jak“ celého vyprávění.

Schopnost vyprávět a její podmínky.

29.

Těžiště významu narativního interview pro sociální vědce spočívá v prvé řadě v následujících několika okolnostech. Vedle techniky skupinové diskuze je narativní rozhovor jedním z těch postupů sběru a analýzy dat, které se pokoušejí o imanentní rekonstrukci stavu orientace informanta a odpovídajících perspektiv pohledu na svět, to vše při současné reflexi vlivu výzkumníka. Výzkumník sází na informantovu přirozenou schopnost vyprávět, která je relativně nezávislá na způsobu vrstvení zkušenosti. Narativní kompetence může být negativně ovlivněna například obavami, že se vypravěč před ostatními aktéry platformy jednání, o kterou jde, nebo před veřejností reprezentovanou výzkumníkem obnaží. Stejně negativně mohou na informanta působit obavy z určitých typů biografických vztahů, a to tehdy, pokud může být některý z jejich aspektů reaktualizován v sociálním vztahu informanta a výzkumníka; dále pak mohou na vypravěče působit takové faktory jako závislost na organizaci, jejímž je zaměstnancem, a na pracovní pozici, kterou mu tato organizace poskytuje (pokud situace interview přímo nevybízí k distancování se od této závislosti). Proto

by neměl být zaměstnanec organizace dotazován na své pracovní aktivity na svém pracovišti (pokud se nejedná o reprezentanta absolutní organizační špičky). Schopnost vyprávět je utlumena také tehdy, domnívá-li se informant, že události, o kterých by měl vypovídat, nejsou vzhledem k výzkumnému tématu relevantní, nebo pokud o nich dokonce ani moc neví.

Tlaky spontánního vypravování.

30.

Za narativní způsob prezentace lze považovat takové vyprávění informanta o jeho prožitcích a zkušenostech, které se nejtěsněji váže přímo k tomu, co a jak se stalo, a jaká orientace danému jednání odpovídala. Schéma prezentace takového obsahu dostává informanta pod tlaky detailizace a uzavření formy.[11] Pod tlakem konstitučních prvků tématu vnáší informant do svého vyprávění celky i takových událostí, které by zřejmě při kladení konvenčních otevřených otázek vůbec nebyly aktualizovány a na které by – v situaci standardizovaného rozhovoru, kdy se odpovídá výlučně na otázky formulované výzkumníkem – informant patrně nebyl připraven zareagovat tak komplexně, jak by to odpovídalo prožité skutečnosti.

Uspořádanost komunikačního schématu v narativním interview.

31.

Protože schéma zprostředkování věcného obsahu je elementární institucí lidské komunikace, a je tudíž řízené univerzálními pravidly lidské sociality, může být narativní interview (na rozdíl od rozhovoru s ad hoc formulovanými otázkami, které na vypravování působí rušivě) krůček po krůčku řízenou situací. Její říditelnost zde ale neznamená omezení nebo nesvobodu, nýbrž spíš velkorysý přístup k proudu vzpomínek a ke způsobu informantova povídání. Iritiční potenciál, který v sobě obsahuje každá výzkumníková otázka nebo reakce informanta, který se táže na to, jak má formulovat a jak má rozhovor probíhat, je tu omezen na minimum. V jiných formách rozhovoru může podobné zřeknutí se jednoznačného vymezení komunikačního schématu (jehož použití je v každodenních komunikačních výkonech pevně stanoveno) vést k tomu, že získáme „salátové schéma“ – tzn. že získáme chaotické povídání, které neustále přeskakuje mezi různými orientacemi na taková schémata komunikace a jednání, jež si navzájem konkurují.

Pravidelnost komunikačního schématu.

32.

Při vyhodnocování přeepsaných textů čerpá výzkumník z pravidel komunikace a ze způsobů prezentace obsahu, které jsou relevantní pro spontánní vypravování; a čerpá také z komunikačních schémat, která jsou tomuto vyprávění nadřazená – jako je třeba vlastní narace, popis a argumentace. Analytické vyhodnocování textu se opírá o vnitřní formu dynamického průběhu vypravování a vzpomínání, které není narušováno kladením otázek (to se týká hlavně vkládaných popisných a argumentačních aktivit). Dále se využívá informantova sebe-uvědomování, které se v průběhu vyprávění rozvíjí, stylistických zvláštností jeho vyprávění i případných symptomatických obtíží, a z nich pramenících odchylek od převažujícího způsobu prezentace. V průběhu analýzy narativního interview se výzkumník pokouší sledovat textuálně manifestovaný vnitřní proud povídání a vzpomínání, postupného sebe-uvědomování a jeho stylistického ztvárnění, ale všímá si také „neuspořádanosti“ vzpomínek a jejich problematického stylistického utváření. To vše v dané komunikaci odráží spletnost a komplikovanost vrstvení zážitků a vývoje událostí. A na tom také výzkumník ve svém prvním analytickém kroku – strukturálním popisu – staví při vytváření popisných kategorií. Skrze

popisné kategorie výzkumník ze struktury textu abstrahuje struktury procesů, jejich neuspořádanosti (chaotické a systematické rušivé elementy), někdejší obecný rámec a vlastnosti těch sociálních i biografických mechanismů, na které informant ve svém vypravování explicitně i implicitně (tj. nezáměrně stylisticky–symptomaticky) poukazuje.

Abduktivní výzkumná logika. Diferenciace porozumění.

33.

Výzkumná logika, která stojí bezprostředně za konkrétními pracovními kroky analytického zpracování empirického materiálu narativních rozhovorů, je logikou abduktivní.[12] Abduktivní způsob poznávání spočívá ve vyhledávání a vysvětlování obecných vlastností, tzn. souvislostí procesů a jejich mechanismů, a slouží k odhalování vzorců, které stojí v pozadí všech těchto procesů a mechanismů. Cesta k získání poznatku začíná teoreticky vágním předpokladem intuitivního porozumění nějakému vztahu a příslušnému problému. S využitím konkrétního empirického materiálu pokračujeme nejdříve k dimenzionalizaci zkoumaného pole a poté jsou pomocí strukturálního popisu a analytické abstrakce vypracovány specifické souvislosti[13] jednotlivých (individuálních a kolektivních) případů. Výzkumník konkretizuje, přepracovává a diferencuje své počáteční porozumění. To vede obvykle ke změnám teoretických kritérií výběru dalších případů. Abduktivní výzkumná logika tedy znamená ustavičné přepínání od konkrétního případu k obecnějším faktům a naopak. Pro logiku abdukce jsou charakteristické postupné vysvětlování, diferenciace a pozvolná přeměna zpočátku vágních, i když teoreticky zajímavých souvislostí problematiky. Tato logika vylučuje primární orientaci na dosavadní teorie – teoretické pilíře sociálních věd s jejich aparáty kategorií a hypotéz.[14] Ty jsou ve výzkumném procesu přínosem jen tehdy, pokud sociální rámec (jeho podmínky a jejich systematické důsledky), který popisují, odpovídá obecným vlastnostem mechanismů procesů, které již mezitím byly abstrahovány z empirického materiálu. „Odpovídají“ znamená, že obecné charakteristiky, které ze zkoumaného empirického materiálu vyvstanou, mohou být vysvětlovány na základě již etablovaných kategorií a hypotéz a vystihují analyzovaný materiál lépe, než předchozí sekvenční nebo formálně strukturální analýza.

Narativní interview a výzkumná praxe.

34.

Abduktivní způsob vyhodnocování vlastností textu může však být s úspěchem používán jen tehdy, disponuje-li výzkumník podrobnou znalostí formálních struktur – pravidelností spontánně vyprávěných zážitků a zkušeností – a je-li alespoň rámcově obeznámen s dlouhodobějším vývojem sociálních a biografických procesů. Kromě toho by měl být výzkumník profesionálně zdatný v práci s běžnou komunikací, i pokud jde o samotný sběr dat, následný přepis a strukturální popis získaných narativních interview.

Problematika vyhodnocování konvenčních rozhovorů.

35.

Stane-li se výzkumníkovi vedení rozhovoru, přepis a textuální analýza rutinní praxí, je pro něj potom snazší i vedení a analýza otevřených rozhovorů s plynulým střídáním otázek a odpovědí. Takováto interview jsou nezřídka naplňována vypravováním, ke kterému se informant uchyluje v reakci na nějakou výzkumníkovu otázku (tehdy se většinou jedná o odpovědi na subjektivní otázky ve formě moralizujících sebe prezentací), a nikoli vyprávěním, které je formováno vlastními zkušenostmi a postoji informanta. V běžných otevřených

rozhovorech se potom často objevuje salátové schéma, v němž útržkovité kusy vyprávění můžeme jen těžko smysluplně zasadit do kontextu povídání a vztáhnout k horizontům celkové informantovy orientace. Zvláštní nesnáze v takových případech přinášejí vyprázdňené, abstraktní a obecné formulace, o kterých je mnohdy těžké rozhodnout, jaké zkušenostní obsahy transportují a co vlastně to které z nich reprezentuje. Je zřejmé, že důkladná analýza konvenčních otevřených rozhovorů, která se neomezuje na analýzu pouhého obsahu, ale zohledňuje i způsob, jak se vypráví, a která dává pozor i na skryté symptomatické odkazy a na salátové schéma nejen v informantově, ale i ve výzkumníkově prezentaci, klade vysoké nároky na důkladné analytické vyhodnocení textu. Taková analytická kompetence může být relativně bez problému nacvičena během produktivního, komunikativního zpracovávání narativních interview, při kterém dbáme na to, abychom neoddělovali obsahovou a formální analýzu textu.

Možnost zkracování výzkumného postupu při dlouhodobé profesionální praxi.

36.

Jakmile je výzkumník do výzkumné praxe narativního interview dostatečně socializován, může při svém zkoumání vývoje interakce, praktického jednání, kolektivních i individuálních biografických jevů od pořizování transkriptů nahrávek, a dokonce i od samotného nahrávání na magnetofon upustit. Mají-li být však naplňovány standardy přesného sociálně vědního zkoumání, je třeba říci, že takovéto zkracování není pro studium komplexnějších sociálních, biografických a kolektivně historických procesů vhodné.

Poznámky

1) Pozn. redakce: Překlad německého originálu Schütze, F. (1987): Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien. In: F. Schütze: *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien: Erzähltheoretische Grundlagen*. Hagen: Fernuniversität – Gesamtschule in Hagen. Str. 237-259. Jedná se o úvod k soubornému studijnímu textu na toto téma, nikoli o klasický časopisecký článek. Uvítali jsme možnost publikovat takový text, protože německá biografická sociologie stojí za pozornost, a přitom je za hranicemi Německa vlastně jen málo známá a opravdu chápaná. Schützeho koncept narativního rozhovoru patří v tomto rámci mezi nejvlivnější teoreticko-metodologické doktríny. Původní text, žánrově a formálně vycházející z logiky skript, jsme pro potřeby publikace v Biografu mírně edičně upravili. Zejména jsme zredukovali odkazy k literatuře – ponechali jsme jen významné odkazy k snáze dostupným titulům. Děkujeme autorovi za laskavé svolení publikovat na stránkách našeho časopisu tento text.

2) K sekvenční analýze a analýze dimenzí pracovního prostředí viz Strauss, Fagerhaugh, Suzcek, Wiener 1985, zejména kap. 2, 10. K sekvenčnímu zkoumání lokální organizace průběhu činností viz Garfinkel, Lynch, Livingston 1981. K interakční analýze viz Kallmeyer, Schütze 1976.

3) Jak jsme dosud viděli, ve spontánním vypravování jsou stacionární systémy vlastností formulovány, popisovány a vysvětlovány ve formě teoretických komentářů a jako výkony subdominantních aktivit; vyprávěcí aktivity tedy – prostřednictvím popisných a argumentativních formulací – přímo i nepřímo teoreticky postihují i strukturální podmínky

oficiálních, interaktivních, individuálních a/nebo kolektivně-historických biografických procesů.

4) K zúčastněnému pozorování, popř. etnografickému pozorování v sociologii viz Becker, Geer 1969; Weidman 1974; Riley, Nelson 1974; Selltiz, Jahoda, Deutsch, Cook 1972: kap. 6.

5) Bylo by nefér nezmínit na tomto místě poslední krok analýzy: metodu systematického srovnávání jednotlivých případů, na jejímž základě by měly být vypracovány teoretické modely. Ale stejně tak by nebylo správné podceňovat množství času, které výzkumníci používající kvantitativní metody věnují sběru a interpretaci nesrovnatelně většího množství empirického materiálu a jeho analýze s využitím statistických vzorců pro výpočet korelací.)

6) K metodě konstantního kontrastního srovnávání viz Glaser, Strauss 1973: 101-115.

7) Pojmem „interpretativní“ popř. „kvalitativní“ sociologie jsou označovány velmi různorodé teoretické a výzkumné směry sociálních věd, které vycházejí ze symbolického (jazykového) charakteru utváření a zprostředkování společenské skutečnosti. Členové společnosti musí interpretovat společenské dění, aby mohli v jeho rámci jednat a inter-reagovat. Na jedné straně je tento interpretační výkon možný skrze symbolickou a jazykovou komunikaci, zároveň se ale vynořuje problém mnohosti a rozdílnosti interpretačních perspektiv a výchozích bodů, tedy problematika mnohoznačnosti sociální reality. Mezi tyto „interpretativní“, „kvalitativní“ směry sociologické teorie bývají zařazovány: fenomenologická sociologie, symbolický interakcionismus, etnometodologie, kognitivní sociologie, psychoanalyticky orientovaná sociologie. Existuje zde také těsné propojení s kognitivní antropologií orientovanou na analýzu jazyka (etnoteorie), etnografií komunikace a se základy klasického interpretativního přístupu v kulturní a sociální antropologii. V posledních letech se v německé jazykové oblasti výzkumu etablovaly především výzkumné přístupy objektivní hermeneutiky, konverzační a interakční analýzy, analýzy milieu, interpretativního srovnávání kultur, grounded theory a biografické analýzy. Jmenujme jen některé základní práce, sborníky a přehledové články (s důrazem na literaturu přístupnou v německy mluvících zemích): a) k fenomenologii a hermeneutické sociologii: Berger, Luckmann 1977; Bohnsack 1983; b) k symbolickému interakcionismu: Mead 1968; c) ke kognitivní sociologii: Cicourel 1975.

8) K metodologickému principu teoretické saturace viz Glaser, Strauss 1973: 61.

9) K metodologickému principu teoretického výběru viz Glaser, Strauss 1973: 45-77.

10) Nezbytné rozhodnutí závisí samozřejmě také na tom, jak je zkoumaná oblast procesuálně dimenzionována a které procesy v ní převládají. Formulace teoretických otázek musí brát v potaz původní dimanzionalitu zkoumaného prostoru.

11) Nepříměřené přechody od události A k události B musí být doplněny nějakou narativní konstrukcí v pozadí, další dějovou linií; vazby mezi situací S a řetězcem E, jejichž prezentace byla započata a přerušena uvedením konstrukce v pozadí, musí být taktéž doplněny, aby vyprávění zůstalo intersubjektivně srozumitelným – tzn. aby bylo uzavřeno v celku svých „kognitivních figur“.

12) K logice výzkumného a poznávacího principu abdukce viz Pierce 1986: 362, 366.

13) ... ale také souvislosti, které jsou ve své působnosti obecnější.

14) Abduktivní výzkumná logika směřuje k tvorbě nové teorie. Etablované teorie mohou být ale nahrazeny teoriemi novými pouze ve spojitosti s principiálně novým přístupem k „vydávánému svědectví“. K postupu tvorbě nové teorie z empirických dat viz Glaser, Strauss 1973: 21-43.

Literatura

BECKER, H. / GEER, B. (1969): Participant observation. A comparison. In: G.J. McCall, J.L. Simmons, eds.: *Issues in participant observation*. New York: Random House. Str. 322-332

BERGER, P./ LUCKMANN, T. (1977): *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Wissenssoziologie*. Frankfurt: Fischer

BOHNSACK, R. (1983): Alltagsinterpretation und soziologische Rekonstruktion. In: *Beiträge zur sozialwissenschaftlichen Forschung 51*. Opladen: Westdt Verlag. Str. 234.

CICOUREL, A.V. (1975): *Sprache in der sozialen Interaktion*. München: List

GARFINKEL, H. / LYNCH, M. / LIVINGSTON, E. (1981): The work of a discovering science construed with materials from the optically discovered pulsar. *Philosophy of the Social Sciences* 11, 2, 131-158

GLASER, B. / STRAUSS, A (1973): *The discovery of grounded theory: Strategies of qualitative research*. Chicago: Aldine

KALLMEYER, W. / SCHÜTZE, F. (1976): Konversationsanalyse. *Studium Linguistik*, 1, 1-28

MEAD, G.H. (1968): *Geist, Identität und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

OEVERMANN, U. / ALLERT, T. / KONAU, E. / KRAMBECK, J. (1979): Die Methodologie einer objektiven Hermeneutik und ihre allgemeine forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften. In: H.G. Söffner, ed.: *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften*. Stuttgart: Metzler

PIERCE, CH. (1986): *Semiotische Schriften I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

RILEY, M.W./ NELSON, E.E., eds. (1974): *Sociological observation: A strategy for new social knowledge*. New York: Basic Books

ROBERT, E. (1983): *Contemporary field research*. Boston: Little Brown and Co.

SELLITZ, C. / JAHODA, M. / DEUTSCH, M. / COOK, S.W. (1972): *Untersuchungsmethoden der Sozialforschung I*. Darmstadt: Luchterhand Verlag

SCHÜTZE, F. (1981): Prozessstrukturen de Lebenslaufs. In: J. Matthes, A. Pfeifenberger, M. Stosberg, eds.: *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Nürnberg: Verlag der Nürnberger Forschungsvereinigung. Str. 67-156

SCHÜTZE, F. (1984): Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens. In: M. Kohli, G. Robert, eds.: *Biographie und soziale Wirklichkeit*. Stuttgart: Metzler. Str. 78-117

STRAUSS, A. / FAGERHAUGH, SH. / SUZCEK, B. / WIENER, C. (1985): *Social organisation of medical work*. Chicago, London: University of Chicago Press

WEIDMANN, A. (1974): *Erhebungsmethoden: Beobachtung und Analyse von Kommunikation*. München, Wien

© Virtuální institut (<http://virtualni.institut.cz>), webmaster Lukáš Havlín
design © Lukáš Havlín, graphics © Rudolf Šmíd

